

Tanulmány

A TÁRSADALOMKUTATÁS ERŐTEREI 1989 UTÁN KRITIKAI-REALISTA KÍSÉRLET

Tamás Pál

tudományos főmunkatárs, kutatóprofesszor,
MTA SZKI, Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar
tamas@socio.mta.hu

Intellektuális piacok

A társadalomkutató szerepmodelljeit (Közép-Európában is) meghatározza, hogy egyszerre három piacon kíván megfelelni. Először is, szeretné jövedelmét maximalizálni, tehát szakmai-szellemi potenciálját olyan munkapiaci változatokban érvényesíteni, hogy adott erőfeszítésekkel a lehető legkedvezőbb jövedelmet érje el. Másodsor, munkája iránt maximalizálni szeretné a kollegák figyelmét egyfajta akadémiai intellektuális piacon (ez a szűkebben vett tudomány, és ezért a formális elismerést a teljesítmények után az akadémiai rendszer általában itt regisztrálja). Harmadsor, értelmiségiként szeretné, hogy egy tágabb figyelempiacon, az őt körülvevő szélesebb társadalomban, legalább a szélesebb értelmiségi közvéleményben, döntéshozói körökben és esetenként a médiában is értékeljék, hasson azokra. Az utolsó évtizedek tudomány-szociológiai és tudománypolitikai megfigyelései

(Collins, 1989; Whitley, 1985) egyaránt azt mutatták, hogy e három piacon egyszerre csak egy nagyon kis kör, magyar viszonylatban talán egy-két tucat kutató tudott megközelítően sikeres lenni. A kutatótársadalom egésze számára itt nyilvánvaló szerepkonfliktusok merültek fel, amelyek végül hatékonyságukat mindhárom piacon rontották. Ráadásul, a 90-es években – bár már akkor is e piacok eltérő termékeket, értékeket, stratégiákat honoráltak – mégis lehetséges volt nemcsak az ideiglenes kirándulás egyikből a másikba, hanem akár a siker is, ha nem is mind a három, de legalább háromból két esetben. A kutatóközösségek is viszonylag kisebb létszámúak voltak, a politika és a közvélemény nem csak egzotikus vélemények megjelenítőiként voltak kíváncsiak társadalomkutatókra. És talán a piacok alacsonyabb kiépítettsége is jobban kedvezett az egyszerre több ponton sikereseknek. De ezek akkor is kisebbséget jelentettek. Azóta e piacok professzionalizá-

lódtek, egymástól drámaian szétfejlődtek, és a társadalomkutatásba elvben belépők számának növekedése is élesebbé tette a versenyt e piacokon külön-külön is. Mindebből következően, gyorsan csökkent a több piacon is jó szinten működőképesekek száma. S mert ezek szemben az egyre inkább forráshiányos kutatószférában az antipátia vagy legalábbis a bizalmatlanság gyorsan növekedett, így még kevesebb lett belőlük. S akinek így is sikerült, annak ezért cserébe egyre inkább a függetlenségéből kellett valamekkora részt feláldoznia. Ebből következően, ha a kutató már nem hitegethette magát azzal, hogy a siker az egyik piacon automatikusan a másikon is eredményeket produkál, választania kellett. Az akadémiai evaluáció különböző bevezetett és egyre szigorúbban számon kért változatai persze azt a hitet ébreszthetik, hogy miután a kutatói munkahelyeken ezt kéri számon, a többi piacok jelentősége szerényebb lesz.

Kutatásunk hipotézise szerint azonban nincs igazán erről szó. A kutató számára a dilemmák megmaradtak, az evaluációs technikák azonban egy viszonylag szűk akadémiai szférát leszámítva, nem válnak egyeduralkodóvá. Nem is válhatnak, mert az evaluáció mögötti világképek nem a modern társadalomkutatás komplett szerepeiből indulnak ki (amelyben hivatkozott cikkek gyártása csak az egyik, s talán nem is a legfontosabb eleme a kutatói munkának), hanem a természettudományos alapkutatásból, annak publikációs szokásaiból és piacaiból. A másik két piac jelentősége tehát megmarad.

Életpályák

E szerepek alapkontúrjainak kijelölésénél a többség számára vitathatatlanul marad a jövedelem maximalizálása. Az itt választott stratégiákat tulajdonképpen három elem ha-

tározza meg. Először is, a társadalomkutatói hálózat Közép-Európában alapvetően állami maradt, s abban a közszféra fizetései jelölik ki a játéktereket. A legfontosabb talán itt a rendszer képtelensége arra, hogy jelentős fizetéskülönbséggel ismerje el az „alaplunkahelyeken” az igen sikeres kutatót, a hallgatók tömegeit vonzó professzort, vagy azt a kutatói ötletet, amely azután fontos társadalmi reformok alapját képezte. A szerényebb jövedelmeket azonban kiegyenlítette az életpálya kiszámíthatósága, ezen állami munkahelyek viszonylagos védettsége és legalább a kis országon belül az adott értelmiségi munkahelyek presztízse. Ha azonban ezek a tényezők háttérbe szorulnak vagy csökkennek, az adott posztok attraktivitása gyorsan csökken. Egy határon túl kifejezetten fizikai létük jelenti szinte kizárólagos értéküket. Bár ezen a piacon kevésbé vonzóak, egyelőre léteznek, míg más lehetőségek egyre inkább illuzórikusnak bizonyulnak.

Ugyanakkor a 90-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig e kutatói jövedelem piacokon számos más jövedelemkiegészítő forrás is viszonylag egyszerűen megszerezhetőnek tűnt, és ezért a szűkebben vett kutatói státuszokat az azokat elfoglalók az indokoltanál jobban hitték, tartották egyfajta biztonsági minimumnak. E kiegészítő források (akár a nemzeti, akár a nemzetközi grantok) elérhetősége azonban a 2000-es évek végére megváltozott. A társadalomkutatásban ezek az összegek a 2008-as világgazdasági válság kitörésével hirtelen lecsökkentek, és azóta csak igen szerény mértékben vagy még úgy sem rekonstruálódnak. Ugyanakkor a doktori programok e területeken Nyugat-Európában friss PhD-k tömegét bocsátják ki. Ezek jó része számára Európában, a 2010-es évek végéig stabil munkahelyek alig állnak rendelkezésre.

kezésre (az 1968 után nagy tömegben, újonnan alkalmazott kutatók-oktatók döntő hányada akkorra vonul nyugdíjba). Következésképpen, a mobil kutatási források a társadalomkutatásban és a humaniorákban elsősorban ennek a fiatal kutatótömegnek az életben tartására vannak lekötve. Az európai projektek kezdeményezői (professzori fedőnevekkel megtűzdelve vagy azok nélkül) egyre inkább ezek a fiatalok, akik nem az új zseniális ötletet hordozó projekttervvel vállalkoznak (hiszen annak sikeresége nyitott, s nekik mindenekelőtt stabil jövedelem kellene a projektből), hanem valami kiszámíthatóval, megbízhatóval, az EU-apparátusokban éppen trendivel. Mert egyszerűen nem engedhetik meg maguknak a kudarcot, a lehetőségekhez képest biztosra kell menniük. De még így is, a támogatást elnyerőkhöz képest a jutalmazható projektek száma oly csekély, hogy a választás objektivitása illuzórikussá válik. S ha ez a rendszer így kezd működni Európa központi kutatási rendszereiben, akkor ebből számos kommunikációs, életút-tervezési és -elismertetési probléma jelentkezik a közép-európai félperiférián is. Ugyanakkor viszonylag kiszélesedett, s mint ilyen, stabilizálódott az oktatói munkaerőpiac. Gyorsan nőtt a társadalomtudományokat tanulni kívánók száma, és szinte mindenütt a térségben, ahol ezt az igényt meghatározó módon állami oktatási keretekben igyekeznek lefedni, egyre több formális kritériumok szerint „rajthoz állítható” szakindítóra, iskolaalapítóra van elsősorban a periféria egyetemének és esetenként főiskoláinak is szükségük. Mindebből következően a közép-európai társadalomkutató a 2000-es években egyre meghatározóbb módon oktatóvá, sőt több helyen oktatóvá válik. Ez lesz az emelt jövedelemhez jutás legbiztosabb módja. Különböző státusokkal,

szerződésekkel, párhuzamos közalkalmazotti állásokkal, részfoglalkoztatással és másként az adott szakmai közösség így tud a legkönnyebben jövedelmet maximalizálni. Természetesen ez a szerkezet csak akkor maradhat életben, ha az iskolák mindenképpen érdekeltek abban, hogy „megfelelő számú fokozattal rendelkezőt” jegyezthessenek a programokban, s nem nagyon törődnek azzal, hogy a katalógusbeli órákon túl a városban van-e az oktató, és ismételt bensőséges konzultációkra (formális fogadóórákon túl), a hallgatók számára vagy kutatószemináriumokon rendelkezésre áll-e? Ehhez persze az is szükséges, hogy a hallgatók mindenekelőtt nem a számukra adott körülmények között elérhető legminőségibb intenzív oktatásban legyenek érdekelve, hanem abban, hogy adott időn belül, minimális, de még védhető szellemi ráfordítással diplomához jussanak. Tehát nincs botrány abból, hogy a heti egy-két napos jelenlétén túl nem érhetik el professzoraikat, mert azokra ők különösképpen nem is kíváncsiak.

Kutatói közfunkciók

Hasonlóképpen újrafogalmazódik a harmadik piac, a közéleti-tanácsadói-médiakonglomerátum szerepe is. Fontosabb elmozdulások a 90-es években kialakult rendszerben itt már néhány éve szembeűnőek lehetnek. Először is, a rendszerváltást követő években a közvélemény érthetően nyitott volt azokra az egyébként önmagukban talán nem is túl könnyen érthető megszólalókra, akik arról beszéltek, milyen irányban mozog a társadalom. A hét-köznapok szintjén e tekintetben az emberek kis világa azóta sokkal inkább kiszámíthatóvá vált, így sokkal kisebb mértékben kíváncsiak a megmondó emberekre. Az ezek számára elérhető médiafelületek csökkenni is rendszeren. Másodsor, a társadalomkutató elitben

(a várakozásokkal szemben) nagyon lassú volt a generációváltás, a médiaipari szakmunkások (ez a csoport az újságírókénál sokkal szélesebb) között azonban ez az átrendeződés a 2000-es évek közepétől felgyorsult. És a huszon- és harmincéves műsorkészítő sokszor nem érzi jól magát az ötven-hatvanéves szakértővel, és azt nem is szívesen használja. Helyette az ő korosztályába tartozó és médiaszerepléseiket alapmegjelenésükként felmutató fiatalembereket és nőket keres. Ők az esetek igen nagy részében nem is tagjai az akadémiai kutatóközösségnek, vagy abban csak igen periférikus posztokhoz juthatnak. De a szakmai hierarchikus elit elől elveszik a médiamegjelenés lehetőségét. Mindentől nem teljesen függetlenül, de azért mégis saját automatizmusok szerint ugyanez végbemegy a párttanácsadás szféráiban is. Különböző sebességgel ugyan, de a pártelitek is megújulnak, és az új politikusnemzedék szakértőt is a saját korosztályából keres magának. Tehát a 90-es évekhez képest mindebből következően ezek a piacok is összeszorultak, mindez nem kevés gondot okoz azoknak a kutatói korosztályoknak, amelyek úgy hitték, hogy a 90-es évek kínálta feltételekhez jól alkalmazkodnak, s hogy azok hosszú ideig, akár pályájuk végéig is velük lesznek. És ebből következően kiegészítő problémaként jelentkeznek a tudomány-politika számára is. Hiszen annak most valamiképpen reagálnia kellene arra az újfajta elégedetlenségre és bizalmatlanságra, amely a kutatói elitet most elfogja. Végül is mindenki érdekelt a kiszámítható kutatói pályákban, a társadalomtudományokban is, és ezek akkor működnek, ha a 90-es és a 2000-es évek „nagy öregekké érlelődő” sikerei most mintákat kínálnak a többieknek is. A minta persze nem azt jelenti, hogy nekik bármit itt most utánozniuk kellene. De azt jelenti, hogy az

életpálya egyáltalán kiszámítható, van nem megalázó vége is. Tehát érdemes tervezni és a kutatóközösségekben rendszert építeni.

Kutatási kimenetek

1989-ig a közép-európai társadalomkutatást kettévágta készsége az együttműködésre az akkori rendszerrel vagy ennek az együttműködésnek az elutasítása (Bibkov – Gavrilenko, 2002, Szokolov, 2009). A részletek itt nem meghatározóak, és most nem érdekes, hogy a váltás előtti években kik magukat minnek hitték, vagy mondták. Olyan országokban – Csehszlovákiában, Romániában –, ahol a konfrontáció felvállalása azonnali egzisztenciális ellehetetlenülést, rosszabb esetekben szabadságvesztést is jelentett, aki megtehetette, ellenzékiességét – amíg lehetett – frontálisan nem vállalta. Lazább helyeken, mint Magyarországon, önképe szerint senki sem volt rendszerhű, még a pártintézetek vagy a marxizmus-leninizmus tanszékek munkatársai is ellenzékinek hitték magukat. Bizonyos határon belül talán azok is voltak. Tulajdonképpen nem az határozta meg, hogy ki melyik társadalomkutató törzshöz tartozik, hogy feltétlenül mit mondott, hanem hogy hol s milyen körítéssel mondta. Aki ezt a szamizdatban tette, vagyis vállalta, hogy egy nem cenzúrázott közlési csatornában teszi, az automatikusan társadalomkritikusnak, pontosabban ellenzékinek számított. Ebben a közléspolitikai vitában ugyanakkor mellékessé vált egy kutatás-módszertani vízvázlat. Abban mindkét fél egyetértett, hogy a társadalomtudományi tudás nem öncélú, hogy annak a társadalom jobbítását kell szolgálnia. De abban már nem, hogyan. A kutatóközösség egy része úgy vélte, hogy nem lehet az elitek állami partnere, mert azzal a társadalmi elnyomást erősítené, s kutatásaival is azt kellene leleplez-

nie. Míg a másik csoport ezekkel szemben a dolgok jobbrafordulását az államigazgatás felvilágosításától várta. A két szerep természetesen nem az államszocialista rendben született, s történelmi mintákból tulajdonképpen 1968 táján állt össze mai európai formáiba. Később egy kötet összefoglalta a 60-as évekbeli német pozitívizmus-vitát, ahol e szembenállás tudományelméletileg is megjelent. Magyarországon is igen népszerű volt. 1989 után a publikációs csatornák különbözőségeiből következő elkülönülés a kutatóközösségeken belül érthetően értelmét veszítette. A 90-es évek első felében sok társadalomkutató azt hitte, hogy az előző időszaktól eltérően most majd az új kormányzat, hiszen a nyugati racionalitás vált politikai rendszerének alapjává, intézetet, tudományterületet, s őt személyesen is elhalmozza megbízásokkal, hogy stratégiáját „tudományosan” megalapozza. Megbízások koncepciógyártásra érkeztek is, de a nagy átfogó kutatások extraforrásai csak nem akartak előkerülni. A nyugati minták szerint újjászerveződő államigazgatásnak ugyanakkor aktuális információkra volt szüksége a jóléti funkciók kiépítéséhez vagy modernizálásához. Ennek gyűjtését, rendszerezését megrendelte, de különleges koncepcionális partnerséget a társadalomkutatásnak intézményesen nem kínált (egyész személyeknek igen, de a kutatóközösség ezt nem úgy élte meg, hogy itt őt szólították volna meg). Az új kapcsolatok az elitek s a társadalomkutatás között semmiképpen nem reprodukálták a kritikai és a „nem kritikai” megközelítések közötti korábbi különbségeket. Diszciplináris vagy tematikai metszetek mentén ezek, persze, megjelentek, vagy még fel is erősödtek. A kritikai megközelítések, például, szinte teljesen elfoglalták a szegénységkutatást és a romológiát, s szinte teljesen hiányoztak, mond-

juk, a pártrendszerek kutatásából vagy a nemzetgazdasági szintű megközelítésekéből. Az igazi különbséget nem a konkrét módszertanok, s már természetesen nem a publikációs fórumok szembeállításai, hanem egy sajátos érzelmi állapot jellemezte. Talán némileg pontatlanul ezt a permanens felháborodás és a szolidaritásérzés valamilyen sajátosan demonstrált keverékeként észleljük e területek kutatócsoportjaiban. Ennek a sajátos érzelmi töltésnek meg is kell jelennie, ahol ez nem bukkan elő, ott és azok nem tartozhatnak a terület kutatói hálózataiba. Hol jobban ki-mondva, hol pedig csak kevésbé – ebben a narratívában morális ítéletek is megfogalmazódnak a kutatás felelősségéről és kívánatos társadalmi hasznáról, általában is. Más kutatási témák kapcsán a kutatásetika kérdései Közép-Európában egyébként a kutatói közvéleményben (talán az általános konfliktuskutatás kivételével) a vizsgált időszakban lényegében nem jelentek meg. Kutatási területek határait a természettudományokban gyakran módszertanok jelölik ki, azok, akik az adott mérési vagy kísérleti technikát használják, esetenként eltérő objektumokba, összefüggő hálózatba, projektterbe, sőt, esetleg még munkaerőpiacra tartoznak. A társadalomkutatásban ilyen metanarratívák és/vagy szélesebb kutatási objektumok, vagy nagyobb társadalmi intézmények (iskola, egyház stb.), amelyekhez nagy megrendelők is csatlakozhatnak, alakítják ki a területek belső határait. Ebben az értelemben a jelzett narratíva közösségképző hatásai nem egyedüliek, legfeljebb az érzelmi, a csoporton belül morálisként, azon kívül pedig nem ritkán azért a moralizálóként is megért változat egyedi. De akárhogy is van, e terület sajátos nyelve csak még világosabbá tette, hogy más kutatási ágakban a kritikai és a technicistább megkö-

zélések nem váltak szét, inkább különböző keverékeket alkottak. Ebben a helyzetben vált érdekessé, hogy a 2000-es évek közepén a társadalomkutatás egyik nagy nemzetközi mintaadóójánál, az amerikai szociológiában újrafogalmazódott a társadalomkritika egyfajta összdiszciplináris programban, a „közszociológiában” (public sociology) (Burawoy, 2005). Az amerikai szociológiában indult igen hangos vitára a lengyel, magyar és orosz kutatók, folyóiratok is reagáltak. Eredetibb helyi változatok (lásd például Auyero, 2010) azonban inkább csak az orosz esetekben látszanak (Publicsnaja... , 2008). Azonban elképzelhető, hogy a Burawoy-programból és kelet-európai értelmiségi hagyományokból sajátos nemzeti kritikai intellektuális képletek is felépülhetnek. Mindazonáltal a Burawoy-féle közszociológiai funkció nem igazán esik egybe a korábbi kritikai társadalomkutatási modellel. A kritikai szociológia célközönsége akadémiai. A közszociológiáé pedig inkább a tudományon kívüli nyilvánosság lenne. Az első Burawoy-modell szerinti nézetet (2007) lásd az *1. táblázatban*:

Intézményi kötődések

A valamikor az 1960–70-es években újjászülhető modern társadalomkutatás Magyarországon először az akadémiai intézményhálózatban támadt fel újra, később a pártreformerek létrehoztak maguknak egy saját intézményi bázist, ahol tulajdonképpen végül is ugyanazon akadémiai standardok szerint folytak kutatások, bontakoztak ki viták, ahogy

korábban az akadémiai intézetekben folytak. Tulajdonképpen nem volt szükség ideológiai töltésű pártszociológiára. Elég volt, hogy létezett a kutatás közvetlen ellenőrzésének lehetősége. Ugyanakkor egyetemi közönséghez, hallgatókhoz ezek a munkák és kutatók évekig nem jutottak el. Az akkori tudománypolitika elsősorban, sőt kizárólag instrumentális tudás termelését volt hajlandó támogatni. A reflektív tudástermelés szponzorálásáról szó sem lehetett (még akkor sem, ha annak valamilyen formáit egyenként adott időszakban és keretekben valameddig tolerálták).

A 80-as években – nagyobb részben annak köszönhetően, hogy Magyarország viszonylagos, a többi államszocialista országhoz képest viszonylagos nyitottsága miatt fajlagosan, a társadalomkutatói létszámokból következően igen sok ösztöndíj-lehetőséghez, meghíváshoz jutott. A Soros Alapítvány is a kezdetekkor kelet-európai programjaiból többet juttatott Magyarországnak, elsősorban a budapesti kutatóknak. Ezért itt viszonylag hamar világossá vált, s 1989 után azután teljesen egyértelművé lett, hogy a nyugati elit kutatóhelyek hálózatába az integráció egyetlen útja az oktatott elméletek átvétele onnan, és úgy, ahogy ez a periféria más kutatási rendszereiben történik, a kutatás nemzetközi központjaiban fokozatot szerző és hazatérő hazai kutatók vezető pozíciókhoz juttatása. A szakmák oktatott elméleti alapjainak „keleti” átvétele, beolvasztása az itteni tanrendekbe hamar megtörtént. A hazatérők vezető pozíciókba katalpultálására – legalábbis a magyar

instrumentális tudás	Akadémiai közönség	Szélesebb közvélemény
reflektív tudás	szakszociológiák	alkalmazott kutatás
	kritikai narratíva	köz (public) narratíva

1. táblázat

társadalomkutatásban) lényegében nem került sor hasonló eseteket (ha nem is túl sokat) az orosz vagy a cseh szociológiából azért ismerünk. Az okokat rendszerben kellene vizsgálni. Nincsenek is sokan az utolsó húsz évben a kinti kutatási világba bekapcsolódó innen elvándoroltak. Lényegében a felkínált kutatási és létfeltételek ebből a kis csoportból igazán senkit sem vonzottak haza, s persze, az ezirányú mozgás hiánya miatt a magyar szakmák belülről nem is hiszik, hogy nem lennének eléggé „nyugatiak”, s hogy feltétlenül külső visszaajásokkal kellene megújítani magukat. A még 1989 előttré datálódó kinti kapcsolatok létét vagy inkább már egykori létét a kutató-társadalom aktívan arra használta, hogy magát ma is magas szinten beágyazottnak mutassa be a kutatáspolitiká számára. Olyanként, akit nem kell hazahívott, nyugati papírokkal rendelkezőkkel kiváltani. Kelet-Európában lényegében nem léteztek olyan szakmai lehetőségek, amelyekkel élve valaki úgy lehetett volna kritikai vagy közszociológus, hogy ne kelljen integrálódnia az akadémiai szociológia otthoni, de formálisan nyugati professzionális értékeket vállaló rendjébe. Az 1989 előtti állapotok különbségei itt inkább a westernizáció hirtelenségének és demonstrációs erejének mértéke szerint tagozódtak. Az évtizedekig lényegében hermetikusan elzárt cseh, román vagy balti kutatásban az éppen aktuális angolszász divatok abszolutizálódnak, „big science” – lényegileg alternatíva nélkül. A lengyel vagy magyar kutatásban az átnövés sokkal szervezettebb és autonómabb volt. Az 1989 előtt lényegében a nemzetközi szociológiával kapcsolatban nem álló más perifériákon, így például Afrikában, az akadémiai rendszerben helyük lett olyan oktatóknak, kutatóknak, akik a kritikai kutatást tartják egyfajta globalizáció-szkeptikus, a nemzetközi köz-

pontok tudományos paradigmáival nehezen összeférhető sajtóságot és tudománypolitikai-lag támogatható helyi jelenségnek. Kelet-Európában ilyesmi lényegében nem volt lehetséges. A régió értelmisége magát egyértelműen a Nyugat frissen visszaintegrálódott részének tartotta, ezért mindenféle elvben kialakuló intellektuális „globalizmust” demonstratívan elutasított. Másrészt, a 90-es évek végétől a részvétel és a forráshoz jutás lehetőségei az európai hálózatokban egyértelműen kijelölték azokat a szellemi mintákat is, amelyek felmutatásával elismeréshez lehetett jutni (Bourdieu, 1997).

A szak(mai) szociológiák ideális periférián modelljüket, elvben, a skandináv társadalomkutatásban találták meg. A skandinávok az európai kutatási hálózatokban ezeken a területeken is hiperaktívak voltak, tehát személyes tanulmányokon, kapcsolódásokon keresztül első osztályú információhoz is lehetett e területekről jutni. Itt azonban egy sajátos ellentmondás bukkant elő. Ez a kutatás egyértelműen a jóléti államot szolgálta, annak a társadalmi mozgásokról való információbiztosítását volt hivatott megoldani. Ezt a *policy*-kiszolgáló működési filozófiát a közép-európai kutatás már csak egzisztenciális okokból is szívesen átvette (volna). Ugyanakkor politikai világában inkább piaci abszolutista, az állam visszaszorítását kívánatosnak tartó értelmiségi csoportokhoz kötődött. Így azután kutatóként személyes érdekei és értelmiségi-kénti világnézetei egymást részben kioltották, amiből a kutatás egyfajta átfogóbb szervezeti lemerevedése, intézményi megújulási képtelensége is következett. Mindeközben a *public* szociológia működtetésének három vitatott kérdése is nyilvánvalóvá vált:

a.) Eltérnek az értelmezések a publikus társadalomtudomány működtetéséről. Egy-

felől világosan érzékelhető az a felfogás, amely kialakulásában is elsődlegesnek véli a professzionális kutatást, majd annak egyik értelmezési lehetőségeként képzei el az eredmények eljuttatását a szélesebb közvéleményhez. Ez a tudománymodell a klasszikus természettudományok „ismeretterjesztő” felfogásából indul ki, s a már befejezett, kész tudást kívánja ott „teríteni” a laikusoknak. Mások a publikus szociológiát inkább dialógusban vélik működtethetőnek a közönséggel. Tehát itt a felhasználható professzionális tudás nem befejezett. A társadalom előtt álló különböző problémákra az értelmezési, egyes esetekben a problémamegoldási módozatai közül is néhányat felkínáló publikus ajánlat, természetesen, professzionális elemekből építkezik (ezek között a saját kutatásokból származó és az aktuálisan a diszciplína által kínált tudásanyagra együtt), de a közvéleményben megfogalmazódó problémára nem kész, leegyszerűsített csomagokkal, hanem lényegében új tudással: értelmezésekkel, fogalmi fejlesztésekkel válaszol.

b.) Szétválík-e a két tudáskezelési, termelési hasznosítási kutatóközösség, vagy egyszerre létezhetnek a szerepek ugyanannak a szervezetnek, sőt kutatónak a tevékenységi mezijében? Az elkülönülés mellett voksoló kisebbség (ha egyáltalán hajlandó volt e két működési módot elvben egyenrangúnak elismerni) általában azt hangsúlyozza, hogy e tevékenységek logikája, idő- és forrásigénye annyira más, hogy másmilyen kutatói szerepeket, sőt esetleg személyiségeket is kívánnak. Ugyanakkor e tevékenységhez, a közszociológia műveléséhez szükséges viszonylagos autonómiát ma Közép-Európában az *academe*-n kívül más megteremteni nem tudja. Nincsenek hosszú távon kiszámíthatóan működő civil aktorok, amelyekkel tartós szövetségben

lehetne ezt csinálni. Nincs olyan érdeklődés vagy fizetőképes kereslet a versenyszférában, amelyre építve ez a tevékenység *akár az állam kritikáját is kínálva*, hosszabb távon életben tartható lenne. Emellett a grantpiacok az alapkutatásra és a publikus piacok a dialógusra egy, például a magyarhoz hasonló gazdasági-társadalmi rendszerben – bizonyos nagyságrendek felett – szezonálisak. Elvben ezeket különböző elegyekben ugyanazok a projektek és vezető kutatóik, időben némileg elcsúszva kivitelezhetik.

c.) Megjelenik a szakmai közösségeken belül egy olyan közvélemény – főleg ott és olyankor, amikor valamilyen csoport magát abszolutista módon a legnagyobb észak-amerikai kutatóegyetemekhez méri. Tudósok vagyunk, akkor foglalkozzunk csak kutatással (tehát valamiképpen alaptudománnyal, a szakmának szánt, belső tudáspiacon megmérhető eredményekkel). Minden más megalkuvás, sőt a tudományon kívüli tevékenység. A magyar társadalomkutatásban expliciten ilyen nézeteket valló csoportok jól alig láthatóak, de ott, ahol sokan vagy legalábbis többen jöttek haza friss nyugati fokozatokkal, és a helyi rendszer elitje nehezen akarja, vagy tudja őket befogadni (például Oroszországban vagy Ukrajnában), az egzisztenciális opponenitúrából episztemológiai, kognitív ellenzékiesség is lesz (meggyőződésünk szerint így, ebben a sorrendben és nem fordítva). A magyarországihoz hasonlóan szerény forrásokkal rendelkező kutatási rendszerekben, s különösen olyankor, amikor az országos K+F-rendszer terjedelmében, elérhető forrásaiban még kifejezetten és jól láthatóan szűkül is, ilyen nézetek a társadalomkutatásban öngyilkosok lennének, s nem is hallhatóak. Itt a kérdés más: miként bizonyítsuk használhatóságunkat, hadrafoghatóságunkat a politi-

kának és a közvéleménynek, hogy azok hajlandóak legyenek ránk (ha nem is többet, de legalább annyit, mint eddig, költeni)? Alkalmazott kutatás ebben a tekintetben bizonyára pozitívan nyom a latban, de hogy a közszociológia is pozitív elem lehetne? Egyes helyzetekben, partnerekkel feltehetően igen, másokkal, más ügyekben pedig bizonyára nem, hogy esetleg az állammal szemben erősít meg olyan társadalmi csoportokat, amelyek valamilyen rájuk vonatkozó új szabályozásokat nem szeretnének elfogadni.

A tranzitológia vége?

1989 után a kelet-európai társadalomkutatás nemzetközi kontextusát három fő elem határozta meg: a „tranzitológia”, a nemzetközi szervezetek érdeklődése a komparatív kutatások iránt és a világgazdaságban felelősödött neoliberais tendenciák. Gyakran ugyanabban a projektben, kutatási hálózatban mindhárom hatás jelen volt.

A „tranzitológia” a rendszerváltás, a piacépítés vagy a demokratizálás kutatása volt, vagy lett volna. Jelentett empirikus vizsgálatokat – nemzeti vagy néhány országot összerendező keretekben, és jelentett olyan elméleti próbálkozásokat, amelyekben az 1989 utáni történéseket más régiók modernizációival vetették össze. A tranzitológia e megközelítésben nem a régióból indult, nem onnan nőtt ki. A régió kutatói belenőttek saját nemzeti történéseikbe, sokszor közértelmiségiként is részei voltak az eseményeknek, és küzdöttek a kutatási rendszer átalakulásával is. E kereteikből eleinte nem is kívántak nagyon kilépni. Anélkül is tömegesen érkeztek meghívások külföldi előadásokra, konferenciákra. 1989 szemtanúit, résztvevőit szívesen hallgatták a világban. Nem vártak tőlük különösebb kutatási eredményeket vagy eredeti elméleti

ötleteket. Elégnek tűnt, hogy ők „tanúk” voltak. Ugyanakkor az amerikai, európai egyetemek szovjetológiájának egzisztenciája is megrendült. Egyrészt, sokszor a szemükre vetették, miért nem jelezték előre a Szovjetunió gyors összeomlását. Hiszen a tudomány – többek között – épp attól tudomány, hogy képes annak viselkedését, átalakulását előre jelezni. De gyakorlati, kutatásszervezői szempontok is hatni kezdtek. Ha az oroszok veszélysége csökkent, az általuk ellenőrzött területek összementek, akkor miért kellene annyi pénzt kiadni kutatásukra? És miért kellene különböző közép-európai emigránsokat, mint a késői hidegháború éveiben az amerikai rendszeren belül tartani, ha országaik már „felszabadultak”. Természetesen a vonatkozó negatív döntések nem egyik pillanatról a másikra születtek, s közben hasznosságukat igazolandó mindezek a központok, projektek megjelentek a terepen, vagyis a régióban. Ott, ahol korábban empirikus munkát igazán – annak politikai elzártágából következően – nem is végeztek. Nem igazán nagy számban megjelentek ugyanitt olyan nagy komparatív adatfelvételi vállalkozások is (például Ronald Inglehart vagy a University of Michigan más nagy projektjei is) (Inglehart – Wenzel, 2005), amelyek a világ más tájain már korábban is rendszeresen végeztek felvételeket, de amelyek ide ugyanazon politikai-rendészeti korlátok miatt szintén nem juthattak el. Mindezeknek helyi együttműködőkre, terepmunkásokra, adatgyűjtőkre volt szükségük. Elméleti munkát a „keleti” régióbeli partnerektől itt tulajdonképpen nem is vártak. Az elméletet vagy ők szállították, vagy azt majd a nemzetközi projektek koordinátorainak kellett leparólniuk, akik zömmel szintén ők voltak. Közben a régió nemzeti tudományának helyi állami támogatása nem hogy

nem nőtt, hanem az 1989 utáni helyi gazdasági válságokban – a 90-es években általában még csökkent is. Következésképpen, a helyi empirikus kutatás függősége a külső adatgyűjtő projektektől nemcsak növekedett, hanem sok területen kifejezetten meghatározóvá is vált. Ezzel szemben látható elégedetlenség alig volt érezhető. De néhány magyar kutató (Csepeli György, Bruszt László) akik az új trenddel közvetlenül személyesen is korán találkoztak, erről, mint egyfajta adatgyűjtési imperializmusról vitát kezdeményeztek. Ezek, az első hullámban főleg amerikai kezdeményezésű projektek azonban a 90-es évek végére nagyobb részét kifutottak. Az átmenet kutatásában megjelentek más területek komparatistái, egy rövid időre főleg latin-amerikanisták is. A régiót látogatták olyan meghatározó nevei az ottani demokrácia-kutatásnak, mint Guillermo O’Donnell, állást vállalt itt, néhány évig a CEU rektora volt Alfred Stepan, s előfordultak itt a latin modernitáskutatás olyan meghatározó nemzetközi nevei, mint Juan J. Linz, vagy Fernando Henrique Cardoso is. De ők is hamarosan elmaradtak. A tranzitológia kezdetekben ígérte, hogy megkísérli mindebből a rendszerváltás átfogóbb elméleteit is előállítani. Később már inkább úgy tűnt, hogy a régió belüli politikai-társadalmi mozgás egymástól egyre inkább különböző, szétartó modelleket hoz létre, s a szintézismodellek rendre el is maradtak. A 90-es évek végétől született azért néhány transzformációs nagyelmélet-kísérlet a régió kívül, elsősorban a korábbi amerikai-brit szovjet- és Közép-Európa-kutatás túlélő elitjének tollából. Ezek között igazi vita azonban ott sem alakult ki. Érdekes módon, azoknak nem láthatóak sem helyi alkalmazói, sem hívei nagyobb számban magában a régióban. Szakirodalmi hivatkozottságuk a

régió belül ma (még?) meglepően, indokolatlanul csekély.

Adatgyűjtés „forever”?

Azonban a 90-es évek második felétől fokozatosan megjelent az empirikus adatgyűjtők egy új hulláma, a nemzetközi szervezetek szponzorálta munkák is. A nagyjából 1998–2004 közötti időszakban, tehát még az EU-tagság előtt ezekben többfajta módon meghatározóvá az EU vált. Először is, a belépést megelőző időszakban a lehetőségekhez képest alapos „leltárt” készített a tagjelöltek gazdaságáról, társadalmának állapotáról. A 90-es évek legelején, a német újraegyesítést követően, a német hatóságok meglepődve konfrontálódtak azzal, hogy az új tartományok állapota sokszor köszönőviszonyban sem volt azzal, amit adott vonatkozásban az NDK-statisztikák alapján feltételezhetek volna. Az EU igazgatóságai láthatóan nem akartak hasonló csapdába kerülni. A leltárkészítéssel külső szervezet, többnyire EU-intézeteket vagy állandó nyugat-európai bedolgozó szervezeteket bíztak meg. Amelyek azután, természetesen, az adatgyűjtésre s esetleg a helyi adatértelmezésre az adott országok kutatóhelyeit alkalmazták. Ezekben az években, különböző módokon könnyített formákban, gyorsan elnyerhető külön EU-forrásokból lehetőség nyílt a bekapcsolódásra a már futó vagy újonnan induló nagy európai kutatási projektekre. Ezek a legkülönfélébb formákban módot kínáltak a magyar kutatás tematikai, módszertani megújulására, növelték adatbőségét, és lényegében egy új, külső személyi kapcsolatháló is teremtettek a legjobb vagy inkább csak legkönnyebben kommunikáló magyar csoportok köré. Az első években az itt elnyerhető összegek szerényebbek voltak, de az e kapcsolatok iránt érdeklődő magyar

team-ek számára olyan könnyen elérhetőnek tűntek, hogy akár téves elképzeléseket is kialakíthattak arról, hogy az európai finanszírozás a társadalomkutatásnak ebben a szegmensében ki is válthatja a magyar forrásokat. A pályázatok szerkezetének átalakulása, a nagy pályázó hálózatok előtérbe kerülése a győztesek között, és a nagy keretprogramokban kialakult tizenöt-húsz pályázó szemben egyetlen nyertessel arányok ezeket az álmokat azóta elfűjták. Így is vannak, persze, gyakran több hullámban is sikeres teamek a régióból, így Magyarországról is. Ezek általában az erősen EU-s munkára szakosodott nyugat-európai partnerek bedolgozói. A siker meghatározó módon ezek kapcsolathálójából, pályázó *skill*-jeiből következik. A közép-európai teamek bedolgozók, s nagy többségükben lényegében ugyanúgy adatszolgáltatók, mint voltak a 90-es évek még többnyire amerikai kezdeményezései projektjeiben. Mondhatnánk, hogy ez alatt az idő alatt az amerikai perifériáról sikerült átállni az európaira. De az akkori kapcsolódási pontok inkább esetszerűek voltak, a projekteket kint kezdeményezőket életpályáiknak, forrásbiztosítási lehetőségeiknek inkább kifutó szakaszaiban voltak, az európaiak pedig megkísérelnek az európai grantpiacon folyamatosan jelen lenni. Ide betagozódni automatikusan, minden pályázati nehézséggel együtt nagyobb biztonságot jelent.

Neoliberális kutatáspolitikai tendenciák alatt ebben az összefüggésrendszerben mindenekelőtt globális, mindenütt érvényesnek tartott értékelési kritériumok bevezetését jelentené a 2000-es évek eleje óta a társadalomkutatásba. Az egyéni és intézményi teljesítmények különböző nemzetközi scientometriai mérőszámokkal való összevetését a természettudományokban a 70-es évek óta alkalmazzák, és ott az alapkutatásban gyakorlatilag megha-

tározóakká, sőt kizárólagosakká váltak. A mérési pontok ott közismerten olyan nemzetközi publikációs csatornák, melyeket meghatározó módon észak-amerikai és nyugat-európai kutatási hálózatok és kiadók ellenőriznek. A sikeres publikáció csak ezek narratíváin, szakmai nyelvén, intellektuális divatjain, mérőmódszerein belül lesz elképzelhető. A közép-európai társadalomkutatás teljesítményeinek azonban csak egyik, rezonancia és hasznosulás szempontjából valószínűleg nem is legfontosabb *outputja* lesz mérhető. Ezt elvben a régió tudománypolitikusai is elismerik, de mert közöttük nagy többségben vannak a természetkutatók, egyszerűen nem tudnak, és nem is akarnak lemondani arról, hogy a számukra természetessé vált, itt is az objektivitás látszatát kínáló mérési módszertant módosítsák. Ily módon, induljon ki bármely problémából a projekt, használjon bármilyen forrásokat és módszertant, ha nem termel e hierarchikus exportpiacon elhelyezhető terméket, nem minősül tudománynak. A gazdaságban az exportpiacok sokfélék (elvben sokkal többfélék, mint a nemzetközi publikációs rendszer elit folyóiratai), de a termékeknek vannak más elhelyezési, értékelési lehetőségei (nemzeti piacokon, állami megrendelésekben, nemzetközi bartertekben stb.). A neoliberális világgazdasági modell ezeket igazán kiiktatandóaknak, rosszabb teljesítménynek tartja, de ha vállalatokat működtetnek, vagy életben tartanak, senki sem akarja lenullázni, leállítani őket. Az evaluáció nemzetközi standárjait különböző gazdasági politikai világnézetű kutatómenedzsmentek vezetik be, s így vannak közöttük olyanok is, amelyek egyébként nem hívei neoliberális megoldásoknak. De nekik sem jut eszükbe, hogy ne alkalmazzák ezeket az unifikációs eszközöket a teljesítménymérésnél.

Mindebből következően a kutatáspolitikai-történetnek nyilvánvalóan hatása van a társadalomkutatás által a régióban termelt tudás jellegére is. Alapellentmondás észlelhető a rendszer intézményes fenntartói és forrásfinanszírozói, valamint a számonkérés, a teljesítmény minőségbiztosításának rendje között. A fenntartók a társadalomkutatást ma elsősorban nagy hallgatói tömegeket oktató egyetemi közösségként, a szabad források nagyságrendjét tekintve pedig meghatározó módon társadalompolitikai problémákhoz rendelt megoldási módozatok kidolgozóiként működtetik. De teljesítményét a lehetséges outputok egy nagyon kis szegmensében, egyfajta exportgazdaságban mérik, s az ottani eredményeket azután abszolutizálják a rendszer teljes kimenetére. S mindeközben még vita sem indult arról, milyen, a helyi tudás piacokon releváns teljesítményei vannak ennek a kutatási rendszernek. A létező mérési és elszámoltatási rendszer csak a nemzetközi piacokon elszámoltatható tudásra kíváncsi, nem is érdekli, hogy emellett hasznosítanak-e társadalmi szempontból endogén tudást, illetve képesek-e a kutatóközösség rendelkezésére álló módszerekkel arra valahogy hatni. Endogén tudás alatt azokat a különböző helyi formákban létező, gyakran tapasztalati jellegű problémamegoldó készségeket értenénk, amelyeket a saját problémakezelési kísérleteiben a kutató-tanácsadó hálózat alkalmaz, illetve amelyek azután később beépülnek a társadalom által kollektív tapasztalatként megélt tudásba is (Hountondji, 1996, 2002). Ezzel a tudástípussal a magyar kutatás láthatóan nem foglalkozott, sem projektjei, sem fogalmi kerete nincs a kezelésére. De ami érdekesebb, hosszú idő óta ez az első felzárkózni kívánó, utolérő modernizációs programokról beszélő régió, amely ehhez nem kíván

helyi tudást felvonultatni. Az utolsó fél évszázad felzárkózói, miközben természetesen megkísérelték asszimilálni, alkalmazni azt a tudást, amelyhez a modernizmus központjaiból hozzájutottak, nem véletlen melléktermékként, hanem központi programok tárgyaiként megkíséreltek régióspecifikus tudást is előállítani. E pontnál nem adatgyűjtésre és rendszerezésre gondolunk, hanem olyan értelmezési vagy teoretikus kísérletekre, amelyek regionális s azon belül nemzeti stratégiák kialakításához, nagy társadalmi konfliktusok menedzselésénél az érdekeltek számára is felhasználhatóak voltak, vagy lettek volna (például Abdalla, 2000). Ilyenek lettek a különböző latin-amerikai függőségi elméletek vagy afrikai identitásstratégiák (összefoglalásuk például Ajei, 2007), az Ausztráliában színre lépett déli teória diskurzus (Connell, 2007). A rendszerváltás kutatóközösségei még a 90-es években azonban egyszerűen a Nyugat részét akarták alkotni anélkül, hogy tisztázták volna, melyek itt a negatív elemek? Az nyilvánvaló, hogy az európai értékek, mint olyanok, felmutatása az odatartozást demonstrálja. De létezik-e olyan helyi aktuális társadalmi tapasztalat, amelynek tudományos kezelése onnan e társadalmakat kiszorítaná? Nem azt kérdezzük, létezik-e olyan hagyomány, történelmi görcs, trauma, amely ezzel szemben hat; hanem azt, hogy akár ezek, akár az innovációk tapasztalatai – mint a társadalomkutatás tárgyai – zavarják-e ezt a fajta integrációt? A kérdés később sem tűnt eldönthetőnek, mert az egyre fontosabbá váló európai projektek és kutatási hálózatok, értehetően összeurópai trendekre összpontosítottak. Céljuk az volt, hogy adott jelenségeket, megjelenésük minden helyi specifikumával együtt összeurópai folyamatként értelmezzék. S ez természetes is volt. S itt nem a „nemzeti hu-

mántudományokról” beszélünk. Hiszen, a helyi hagyományok szerint ezek közé nálunk kizárólag a 19. századi nemzetépítés intellektuális háttérépítési diszciplínáit: a nyelvtudományt, a nemzeti irodalom, néprajz, a nemzeti történelem kutatásait sorolják.

Elágazások

A kutatásszervezési, tudáshálózati és szakmaszervezési trendek néhány nyilvánvaló dilemmába torkolnak. Befejezésül ezek közül jeleznénk a fontosabbakat.

Először: kétségessé vált az elmúlt húsz év pályázati gazdaságtana. A grantgazdaság kiépítésének haszna a vizsgált területen nyilvánvaló. De egyrészt drámaian merevvé teszi a kutatótársadalom rétegződését, másrészt a mégoly „olcsó” területeken, mint a társadalomkutatásban is, jelen formáiban hamis arányokat sugall az intézményfenntartás és a projektköltségek viszonyáról. Ilyen helyzetekben általában a rendszer egyéni és szervezeti túlélői a kutatási rendszerekben is ideológiákat teremtenek a nekik kedvező kialakuló és gyorsan növekvő egyenlőtlenségek köré. Azonban az alkalmazott minőségindikátorok, mint jeleztük, nem elég komplexek a rendszer valódi teljesítményeinek meghatározásához.

Másodszor: gondolnunk kellene a kutatóközösségek „proletarizálódásának” kognitív körülményeire is. A jelenlegi finanszírozási formák láthatóan nem tudják, legalábbis kutatóként, működtetni az eddig e területen kialakult létszámokat. Itt most nem erre a

tényre utalunk, hanem csak azt jelezzük, hogy a társadalomképeket jelentős mértékben meghatározza azoknak a helyzete a társadalmi munkamegosztáson belül, akik azokat kidolgozzák. Természetesen itt sem lehetséges, a területen kívüliség. De ha azok egzisztenciális túlélésükkkel vannak szükségszerűen elfoglalva (másként, mint a 90-es évek elején, de nem kevésbé éles helyzetekben), akkor személyes problémáik tükröződni fognak általános társadalmi problémahorizontjaikban. Ebből következően bizonyos problémákat észlelnek, másokat nem. Hajlanak egyes megfogalmazások elfogadására a kutatási megbízások között, s másokéra talán kevésbé. Itt nem szervezeti függőségekről, hanem kognitív meghatározottságokról beszélünk. Amelyek úgy rontják le a születő produkciók értékét, hogy közben magunk sem akarunk róluk tudomást venni.

Harmadszor: valamiképpen vissza kell térni, legalább részben, az EU-n belüli és oda még be nem került balkáni és posztszovjet, valamint a távol-keleti tranzíciók összehasonlítható elemzéséhez. Ettől nem leszünk kevésbé „európaiak”, és az is világos, hogy noha az átalakulások már sok éve visszafordíthatatlanok, még nem fejeződtek be. A pozitív és negatív tapasztalatok szélesebb körű, új típusú összehasonlításai nélkül nyilvánvalóan, önmagunkat sem tudjuk igazán meghatározni.

Kulcsszavak: *társadalomkutatás, rendszerváltás, tudománypolitika*

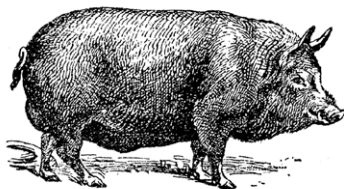
IRODALOM

- Abdalla, Ahmed (2000): *The Role of the Intellectual in the Public Sphere*. Conference Quest. 14, 1–2, 49–56. Különszám • <http://www.quest-journal.net/2000.htm>
- Ajei, Martin Odei (2007): *Africa's Development – The Imperatives of Indigenous Knowledge and Values*. PhD

Thesis. University of South Africa, Cape Town • <http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/1266/thesis.pdf?sequence=1>

Auyero, Javier (2010): Burawoy, His Memory. A Review. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*. 39, 1, 129–131. doi: 10.1177/0094306110361338

- Bibkov, Alekszander – Gavrilenko, Sztanyiszlav (2002–2003): Roszsijszkaja szociológia – avtonómia pod vaproszom. *Logos*. 2002/5–6. 162–185., 2003/2, 51–87.
- Bourdieu, Pierre (1997): *Lers usages sociaux de la science*. Paris, INRA <http://books.google.com>
- Burawoy, Michael (2005): For Public Sociology. *American Sociological Review*. 70, 1, 4–24. doi: 10.1177/000312240507000102
- Burawoy, Michael (2007): Public Sociology vs. the Market. *Socio-Economic Review*. 5, 2, 356–367. • <http://burawoy.berkeley.edu/PS/Socio-Economic%20Review/PS%20vs.%20Market.pdf>
- Collins, Randall (1989): Toward a Theory of Intellectual Change. The Social Causes of Philosophies. *Science, Technologies and Human Values*. 14, 2, 109–140.
- Connell, Raewyn (2007): *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science*. Polity Press, Cambridge
- Hountondji, Paulin (1996): *African Philosophy: Myth and Reality*. Indiana University Press, Bloomington <http://books.google.hu/>
- Hountondji, Paulin (2002): *The Struggle for Meaning*. Ohio University Center for International Studies, Athens, OH • <http://books.google.hu/>
- Inglehart, Ronald – Wenzel, Christian (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, Cambridge • <http://books.google.com>
- Publicsnaja szociologija v Rosszii. Kruglij sztol. (2008) • <http://jsps-journal.blogspot.com/200861/>
- Szokolov, Mihail (2009): Russzijszkaja szociologija poszle 1991 goda. *Laboratorium*. 1, 20–56. oroszul: • http://www.soclabo.org/UserFiles/Journal/2009.01/Art_pdf/Sokolov_rus.pdf / angolul • http://www.soclabo.org/UserFiles/Journal/2009.01/Art_pdf/Sokolov_eng.pdf
- Tardos Róbert (2007): Relevancia, közfigyelem és szakmaiság – szűk ösvények a mai szociológiában. *Replika*. 58, 171–180. • <http://burawoy.berkeley.edu/PS/Replika/Tardos.58.pdf>
- Whitley, Richard (1985): *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*. Oxford University Press, Oxford

A FILOLÓGIAI ÉS HERMENEUTIKAI ÁLLÍTÁSOK KÖZÖTTI ASZIMMETRIÁRÓL*

(Előzetes megfontolások egy Dante-monográfiához)

Kelemen János

az MTA levelező tagja, egyetemi tanár,
ELTE BTK Filozófiai Intézet, MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport
Jimzr8@t-online.hu

Régi igazság, hogy amennyiben tudományos igényvel kívánunk megközelíteni bármely irodalmi és filozófiai szöveget, egyszerre kell filológiai és hermeneutikai erőfeszítést tennünk. Egyrészt szükségünk van valamilyen filológiai apparátusra vagy vizsgálódásra; másrészt arra, hogy értelmezzük a szöveget, vagyis elvégezzük a jelentés-tulajdonítás műveletét.

Ez az evidencia azonban mind elméletileg, mind gyakorlatilag több problémát okoz, mint amennyit megoldani segít, hiszen a filológia és a hermeneutika viszonya eleve kérdéses. A „nyitott mű” elméletének sikere óta hozzászoktunk ahhoz a gondolathoz, hogy egy irodalmi műként kanonizált szöveg lehetséges interpretációinak száma, bár nem „határtalan”, de „végtelen”. (Ahogyan a mai elméleteket jóval megelőzve, Giovanni Gentile már 1937-ben éppen az *Isteni színjáték*-kal kapcsolatban megjegyezte: mindenkinek megvan a maga *Isteni színjátéka*, melyet olvassa, *maga ír.*)

* A szöveg első változata *Sull'asimmetria tra le affermazioni filologiche e quelle ermeneutiche* címen előadásként hangzott el a Magyar Dantisztikai Társaság és a Római Magyar Akadémia által Rómában, 2010. június 24–26. között tartott, *Leggere Dante oggi* című konferencián.

Eddig a pontig még viszonylag könnyű felmérni, milyen viszony van a filológiai tudás és a hermeneutikai megértés között, mert a lehetséges interpretációk határait éppen a filológiai keretek szabják meg. Ám e pontot elhagyva kérdések tömegébe ütközünk.

Például a következőkbe: filológia és hermeneutika viszonya valóban olyan egyirányú, mint előbbi állításunk sugallja? A szövegnek tulajdonított jelentés nem hat vissza arra, amit filológiai ténynek vélünk? Egy jelentés-tulajdonítás nem kívánja meg a filológiai keretek módosítását? Másfelől nem vagyunk eleve készek arra, hogy egy preferált jelentés-tulajdonítás érdekében megpróbáljuk még a filológiai kereteket is szétfeszíteni? És végül: e hajlandóságunknak, mely többnyire persze önkényes szövegmagyarázatokhoz vezet, nem köszönhetőek néha mégis valódi filológiai felfedezések?

Bárhogyan válaszoljunk meg ezeket a kérdéseket, annyi bizonyos, hogy a szövegek filológiai vizsgálata és hermeneutikai megértése között aszimmetrikus a viszony. Ezt a megállapítást a továbbiakban hadd nevezzem *az Aszimmetria tételének*.

A tétel azt mondja ki, hogy amíg az értelmezési folyamat és a lehetséges interpretációk